

A kutatás eredményei

A pályázati összeg igénybevételének eredeti célja az volt, hogy az évekkel korábban elkészült doktori disszertációt (Gepida telepek az Alföldön) új kutatásokkal kiegészítve a kiadásig juttasson el. Már az első pályázati év pénzügyi elvonásai után világossá vált, hogy a kötet kiadását nem lehet pusztán csak ebből a pályázati pénzből fedezni, hanem szükségessé válik más források bevonása is. Így a feladat az OTKA hozzájárulásával módosult: a könyv teljes kiadása helyett a nyomdai költségek közül csak a nyomdai előkészítést, papírvásárlást stb. fedezte. A pályázat eredeti munkatervének a többi eleme azonban maradéktalanul teljesült. Az új kutatások során a már korábban feldolgozott alföldi gepida telepek sora egy további (Szentcsanak) egészült ki, a már közölt lelőhelyekből kataszter készült. A beható szakirodalmi kutatások után lehetővé vált a leletanyag új elemzése és összefoglalása is. A kézirat elkészültével párhuzamosan haladt az új leletanyag, a térképek stb. rajzoltatása, a fotóztatás és a már korábban készült illusztrációs anyag és táblázatok digitalizálása is. A kéziratot német nyelvre fordították, itt a tervezett kiadásokat a már korábban lefordított részletek átdolgozásával sikerült csökkenteni. Az itt nyert összeget a kiadás előkészítésébe csoportosítottuk át. A munka eredményeképpen a kézirat már (két korrektúrát követően) kiadás alatt van, a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában, a „Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae” sorozat köteteként, „Gepidische Siedlungen im Theissgebiet” címmel 2007 tavaszán jelenik meg.

My reason for applying for the grant was to revise and update my doctoral dissertation (*“Gepidic settlements in the Great Hungarian Plain”*), finished some years ago, with recent research results and make it suitable for publication. The financial restriction in the first year made it painfully clear that this grant would not be sufficient for covering the costs of the publication and that other grants would also be needed. Approved by OTKA, the grant would cover the preparation of the manuscript, the purchase of paper, etc., instead of covering the full publication costs. The other elements of the original work schedule were completed. The findings of the new investigations at Szentcsanak were incorporated into the discussion of the other Gepidic settlements and a detailed gazetteer was compiled of the already published sites. A new interpretation and overview of the known finds was aided by the detailed study of the relevant archaeological and scholarly literature. Parallel to the preparation of the manuscript for publication, the drawing of the new finds, maps, etc. was also completed, together with the photographing of the finds and the digitisation of the earlier illustrations. The manuscript was translated into German. The planned costs were decreased by revising chapters, which had been translated earlier, and the funds were accordingly regrouped to cover other costs. The manuscript is now in print (after two proofings) and is scheduled to appear in Spring, 2007, as the next volume of the Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae series published by the Hungarian National Museum under the title *“Gepidische Siedlungen im Theissgebiet”*.

Beszámoló

A korábbi kutatási helyzettel szemben öröndetes tény, hogy az utóbbi két évtizedben egyre több gepida teleprészlet vált ismertté az Alföldön. Ezek egy része az alföldi gepida szállásterület egymástól viszonylag távolabb eső vidékeiről származik (kivétel pl. az itt

közölt, egymáshoz közel eső eperjesi és szarvasi ill. a kataszterben leírt Kengyel környéki telepek). A kisebb leletmentések vagy szondázó ásatások során napvilágra került telepek többnyire csak néhány objektumból állnak, de néhány nagyobb felületre (több ezer m²) kiterjedő feltárásokon már sokkal több építményt találtak. Általában 0,7 – 1,5 mélyen földbe mélyített házakról van tudomásunk, amelyek rendszerint lekerekített négyszög formájúak és oldalaik hosszának átlaga 3 m körüli volt. Padlójuk földes, megépített tűzhelyet csak ritkán bontottak ki. A cölöplyukak helyzete alapján ítélve a telepek lakói ágasfás-szelemenés és koszorúfás szerkezetű építményeket egyaránt használhattak; néhány esetben bizonyítható, hogy ezek paticsfalúak voltak. Lépcsős bejáratot szintén csak ritkán sikerült megfigyelni. A házak közelében gödröket is feltártak, az általános feltételezések szerint ezek agyagkitermelő, terménytároló ill. később szemétgödrök lehettek. Ahol a feltárt terület mérete ezt lehetővé tette, ott néhány objektumból álló kis egységeket sikerült megfigyelni, amelyek lazán, szórtan helyezkedtek el.

Érdekes volt megvizsgálni egy viszonylag nagyobb, összefüggő területen az alföldi gepidák terepbejárásokkal kimutatható településeit. Békés megye szarvasi járásában az MRT által végzett munka alapján megállapítható, hogy a gepidák többnyire az erősen vízjárta területeket, s ott is főleg a vizek melletti hátaikat választották ki megtelepedés céljára. Úgy tűnik, hogy a vízfolyásoktól távolabb, füves-fás síkságon jóval kevesebb lelőhelyük fordult elő. A kutatók egyik része azt gondolja, hogy a fás mezőséget először csak a „nagyállattartó népek” vették igazán használatba, mások szerint pedig éppen a folyóvíz közelébe való telepedés a bizonyítéka a nagyobbbrészt állattartó életmódnak. - A terepbejárások során a folyóvizek mellett észlelt gepida lelőhelyek rendszerint kisebb kiterjedésűek, ugyanakkor előfordul, hogy 1-2 km-es körzetben néha több is kíséri közülük a vízpartot. Többnyire nem állapítható meg, hogy ezek egyetlen nagyobb település különböző fázisainak vagy egyidőben, egymástól függetlenül létezett tanyák maradványainak tarthatók-e.

Úgy látszik, hogy a gepida településszerkezet (és életmód?) mégis kissé eltérhetett az Alföldön korábban itt élt népességétől. A szarvasi járási területén, terepbejárással felfedezett későszarmata lelőhelyek száma jóval magasabb, mint a gepidáké; a telepeik néha sokkal nagyobb kiterjedésűek, s valamivel gyakrabban fordulnak elő a füves-fás mezőségekben is. E jelenség nem lehet pusztán a véletlen műve, mivel a Dél-Alföld más vidékein végzett, kisebb kiterjedésű terepbejárások tapasztalatai esetenként a fentiekhez hasonlóak. A nagy telepek létrejöttét talán a szarmaták itteni, a gepidákénál sokkal hosszabb idejű megtelepültsége is indokolhatja.

A gepida veremházak előzményeit és párhuzamait keresve kiderült, hogy a császárkorból, a Kárpát-medence területéről sok helyről ismerünk olyan, barbár törzsek által lakott településeket, amelyekben szintén fellelhetők a földbemélyített házak. Ezek az építmények vidékenként (népekenként?) mutattak ugyan valamennyire eltérő vonásokat (pl. az alföldi szarmata tűzhelyes-kemencés házak; a felvidéki „hexagonális”, hosszanti tengelyükben és hosszú oldalaik mentén egyaránt cölöpös házak), de méretükben, szerkezetükben és talán funkciójukban ugyanolyan sokfélék, mint az alföldi gepida házak.

Kézenfekvő volt, hogy összehasonlítsuk az alföldi és az erdélyi gepida tömb településeiről nyert adatokat. Az egyező vonások egyértelműen dominánsak, a különbségek kevésbé jellemzőek. Ott is a tűzhely nélküli, földbemélyített házak alkotják a telepek nagyobb részét; a felszíni, nagy lakóépületek hipotézise még további bizonyításra szorul. Ami a természeti és egyéb feltételeket illeti, azok Erdélyben nyilvánvalóan mások voltak; ott a telepek a magasabb folyópartokon, nem egyszer régebbi korok erődítéseinek felhasználásával létesültek.-- Érdekes összevetésre kínál alkalmat egy, a legújabban a Dunántúlon feltárt, a 6. századi langobard teleprészlet is: a három, tűzhely nélküli, enyhén süllyesztett padlójú, nagyobb alapterületű szövőház szerkezetében, funkciójában az erdélyi gepida malomfalvi (Moresti) építményekre emlékeztet.

Rövid kitekintést tettem a germán településterület más vidékeire is: az É-i ill. a Ny-i germánság tömbjében, ill. részint K-i germán törzseket is magába foglaló csernyahovói kultúra területén végzett telepkutatásokra. A tapasztaltakat összegezve nehéz magyarázatot találni arra, hogy az ott feltárt germán telepek nagyobb részén megtalálták azokat a felszínre épített, nagyobb lakóépületeket, amelyek nyomai az alföldi gepidáknál eddig csaknem teljesen hiányoztak. Érdemes elgondolkodni azon, hogy a feltételezett, cölöpös vagy boronafalas szerkezetű, megépített tűzhelyes, esetleg több helyiségből álló építményeknek nyomait ugyanis esetleg az Alföldön egyre elterjedtebb mélyszántás semmisíthette meg véglegesen. A germán és a CSK telepfeltárásai fényében – nézetem szerint – másként értékelhetők az ismert alföldi és erdélyi gepida földházak is. Másutt is kerültek ui. elő – a felszíni házakkal együtt – a Kárpát-medenceiekhez hasonló földkunyhók, s ezeket a legtöbb kutató – ha tüzelőberendezésnek nem volt bennük nyoma – gazdasági célú melléképületeknek határozta meg.

Az alföldi gepida telepnyomokkal kapcsolatban egy másik kérdésre is a nyugati germán törzsek területéről nyert adatok segítségével kerestük a választ. Az utóbbiaknál az elkülönülten álló tanyák és a laza szerkezetű csoportos települések egyaránt fellelhetők; emellett a császárkortól kezdve jelentkeznek a nagyobb kiterjedésű, valamelyes belső

szervezettséget-rendezettséget mutató falvak is. Általános felfogás szerint a falvakat a kedvezőtlen természeti feltételek, s így az összefogás kényszere ill. a közösség irányítójának személyes akarata hozhatta létre. Az alföldi gepida temetők sírszáma alapján korábban feltételezték, hogy a településeik között – legalábbis egyes vidékeken – az apróbb tanyák mellett az említett nagyobb telepekhez hasonlóknak is kellett lenniük. A gepida telep kutatások fényében azonban ma úgy tűnik, hogy ilyen rendezettebb szerkezetű falvakkal az Alföldön nem kell számolni, hanem mindenütt a laza, szórt, tanyacsoportos településszerkezet lehetett a jellemző.

Az alföldi gepida telep kutatás vitathatatlan nyeresége az a most már nagyobb mennyiségű leletanyag, amely – természeténél fogva – némiképpen eltér az eddig csak sírokból ismert emléktárgytól. A telepeken fellelt használati eszközök részint kézműves-termékek voltak (vaskés, vastű, vasár, csontfésű, orsógomb), részint pedig házilag készített, egyszerűbb darabok (szövőszéknehezékek, csontárok és –hasítók). A gepida kerámia-típusok közül korábban csak a sírokból előkerült bögréket, csészéket és korsókat-kancsókat ismerhettük. A telepeken természetesen az agyagedényeknek sokkal több típusa fordult elő: különböző méretű fazekak, hombárok, tálak, fogófüles fazekak, fedők stb. Az edénytípusok előzményeit az alföldi későszarmata kultúrában, a tágabb értelemben vett későrómai keramikában és a CSK agyagművességében kereshetjük. Megállapítható, hogy egyes tál- és csészeformák, néhány kancsó, a fentfűlű fazék típusa a későszarmata hagyományok folytatója lehet. Kiderült az is, hogy a főzőfazekak és a bögrék típusai a későrómai keramikából feltehetőleg alföldi, barbár közvetítéssel juthattak el a gepidákhoz. Külön kérdéskörbe tartoznak a CSK-val fellelhető közös vonások; ezek nagyjából talán inkább – mindkét műveltségben jelen lévő – későrómai gyökerekben keresendők, mint a CSK-nak a gepidákra gyakorolt egyenes hatásában. Mindezek mellett van a gepida keramikának néhány olyan jellemző vonása, amelyet közvetlen előzmények nélkülinek, helyben kialakultnak kell tartanunk. Ilyen a gepidák jellegzetes körteforma edénytípusa és a rajta igen sűrűn előforduló bepecsételt díszítés. Végül van olyan ritka sajátosság is, melynek csak egyetlen párhuzama ismeretes az újonnan közölt leletanyagból: ilyen pl. a szarvasi és eperjesi fazék festett csíkos díszítése.

Az elmúlt években a nagyobb felületre kiterjedő ásatásokon szinte minden lelőhelyen kerültek elő fazekaskemencék, úgy tűnik, hogy minden jelentősebb településen működhetett fazekasműhely, esetenként a legjobb minőségű gepida edényfajtát, a bepecsételt edényt készítő is. Ezekre a valódi „sorozatárú” készítése aligha lehetett jellemző, bár néhány temető leletanyagában elkülöníthetők talán egy-egy műhely termékei. Az itt közzétett telepanyagokban szintén rábukkantunk két-két, minden bizonnyal azonos műhelyben készült

edényre. A gepida keramika vizsgálatának egyébként is nyeresége, hogy valószínűsíthető: a szarvasi és eperjesi településeket egyazon fazekasműhelyből (is) elláthatták.

Az itt leírt teleprészletek keltezése is természetesen főleg a kerámia (ezen belül is a díszedények) vizsgálata alapján történhetett. A legkorábbinak a Battonya-VOTSZ homokbányájában feltárt emlékek tarthatók, ez a település a 4. sz. végétől az 5. sz. közepéig, második harmadáig élhetett (a kormeghatározás főleg a jellegzetes „hunkori” korsókra támaszkodik). A messze a legnagyobb mennyiségű leletanyagot szolgáltató ártándi telep az 5. sz. közepén állhatott fenn, talán a század harmadik negyedéig (ezt a dísztál és a kancsó típusa, valamint a besimított, kettőskónikus csészetípus feltűnő hiánya engedi sejtetni). A másik battonyai lelőhely (Sziondai gyepl. I.) anyagában ez utóbbi díszkerámiafajta előkerült ugyan, de ezt a telepet éppen a pecsételt díszű kerámia hiánya miatt vélhetjük a 6. sz.-ba kevésbé belenyúlónak. Végül az eperjesi, a szarvasi, tiszafüredi és szentesi lelőhelyek azok, amelyek az alföldi gepida kultúrán belül azonos időbeli „horizontba” tartozhatnak (5. sz. vége – 6. sz. közepe). Leletanyaguk inkább csak helyi eltéréseket mutat, s az egymáshoz közel eső eperjesi és szarvasi ezért tűnik szorosabban rokoníthatónak.

Az alföldi gepida telepanyagoktól az erdélyiek csekély mértékben térnek el: ilyen pl. az a jelenség, hogy a beszúrkált ékdíszes (Keilstichverzierung) és a kiöntőcsöves edények talán ritkábban fordultak elő az alföldi telepeken. Ami kisebb eltérés a két terület agyagművessége között ténylegesen tapasztalható (pl. kissé másféle pecsétlő- és besimított minták, egyes kerámiatípusok előkerülésének eltérő arányai), az nyilván a két tömb közötti távolságban nyeri magyarázatát.

Természetesen a kutatás számára az lenne az igazán szerencsés, ha egy hosszabb életű, gazdag emlékanyagot szolgáltató alföldi gepida telepet teljes egészében sikerülne a közeljövőben feltárni. Nemcsak a telep szerkezetére derülne ezáltal fény, hanem az előkerült emlékanyag elemzésével talán sikerülne a kerámia leletanyag belső kronológiájának kidolgozása és ezzel a további leletanyagok biztosabb keltezéséhez is szilárd kiindulópontot nyerhetnénk. Mindez megteremthetné annak lehetőségét is, hogy az eddig megismert leleteket a jelenleginél sokkal pontosabban értékelhessük.